

“Така ієрархія суспільних цінностей забезпечує в цивілізованих суспільствах стабільне існування усіх релігій, націй, окремої особи. За умови досягнення такого рівня цивілізованості українці зберігають свій етнос і розвивають себе як нація, зберігаючи усе багатство релігійного ставлення до світу”.¹ Проте у випадку з неохристиянським рухом ми маємо справу не з агресією чужих етнічних культур, не з етнічною колонізацією, а з штучною псевдокультурою, що набагато серйозніше, бо ж наслідки її впровадження ще є не до кінця з’ясованими.

*М.Кирюшко**

ПИТАННЯ ПОДАЛЬШОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ МУСУЛЬМАН В УКРАЇНІ

Мусульманська громада в Україні в останні роки динамічно розвивається. З початку 90-х років кількість мусульман у країні швидко збільшувалася й продовжує нині зростати насамперед за рахунок повернення до ісламу представників народів, що традиційно його сповідували, внаслідок демографічних і міграційних процесів, повернення на історичну Батьківщину кримських татар, а також звернення до ісламу нових мусульман з числа етнічних українців і росіян. Після 1991 року, коли в країні почалася нормалізація релігійного життя, коли Україна практично перейшла до демократичного стандарту релігійних свобод, кількість мусульманських громад у нашій країні зростає багаторазово. В 2004 р. в Україні діяло 445 мусульманських громад, які мали статuti, зареєстровані у встановленому законом порядку, а також 22 громади, що функціонували без реєстрації статутів, що цілком допускається українським законодавством. З них на території Кримської автономної республіки діяло 349 мусульманських організацій з уставами, які пройшли реєстрацію, і 20 громад без подібної реєстрації. Мусульмани України мають 7 духовних навчальних закладів з 276 слухачами, що навчаються в них, 90 недільних шкіл, 5 періодичних видань. В 2004 р. у мусульманських організаціях працює 433 духовні особи, з яких лише 20 іноземців. У розпорядженні мусульманських громад перебуває нині 160 мечетей і молитовних будинків, з яких 10 є пам'ятниками архітектури. 44 будинки перебувають у власності мусульманських громад, 18 - у користуванні. 98 приміщень пристосовані ними для здійснення молитви. 54 будівель зведено в період 1992-2003 р. Найвідомішими серед них є мечеті "Ібн Фадлан", "Ан-Нур", "Ар-Рахма" та інші. Нині будуються ще 23 мечеті. У країні діють три духовно-адміністративних центри: Духовне управління мусульман Криму, Духовний центр мусульман України і Духовне управління мусульман України. Можлива поява ще й інших організаційних структур.

Однак наукове вивчення стану й соціальних орієнтацій цієї важливої, динамічної й помітної релігійної групи населення України ще практично не проводилося, що обумовлено значною складністю організації дослідження такого об'єкту, а також відсутністю будь-якої державної підтримки цього напряму наукових досліджень. Внаслідок цього конкретні соціальні параметри життя мусульман в українському суспільстві протягом останніх 14 років залишаються практично невідомими. Більше того - невідомою була навіть точна кількість мусульман у країні.

З метою усунення цих лакун й одержання об'єктивної інформації про соціальні параметри життя мусульман у сучасній Україні в 2003 р. Асоціація громадських організацій "Арраїд" ініціювала підготовку й проведення соціологічного

¹ Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.- С. 286.

* Провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, к.філос.н.

дослідження "Мусульмани в українському суспільстві", яке й було завершено в 2004 р. Дослідження проводилося в місцях компактного проживання мусульман, насамперед в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій та інших областях, а також у місті Києві. Опитування віруючих проводилося методом анкетування у фокусах-групах, визначальною ознакою яких була приналежність респондентів до ісламу. Опитані були мусульманами-сунітами, що належать переважно до Мазхабу Ханафітів. Аналіз даних цього дослідження дозволяє скласти конкретні уявлення про соціально-світоглядні орієнтації сучасних українських мусульман, про сприйняття ними окремих явищ суспільного життя, зокрема, можливостей реалізації ними свого права на релігійну свободу.

У наші дні мусульмани України визнають величезне значення тих позитивних зрушень, які відбулися в ній після 1991 р. Вони відзначають, що в незалежній Україні докорінно змінилася політична, економічна й ідеологічна система. Україна впевнено заявила про себе у світі як суверенна держава, що прагне до демократичних змін і встановлює повноцінні добросусідські відносини із сусідніми країнами. У відповідях на відкриті питання респонденти позитивно оцінювали кінець тоталітарної влади й початок свого життя як вільних громадян незалежної держави в Європі, позитивні зміни в зовнішньому вигляді міст та вбранні їхніх жителів, розвиток харчової промисловості й будівництва. Природно, що особливо значущими мусульмани визнають досягнення країни в сфері утвердження релігійних свобод і свободи совісті, що особливо сприятливо відбилося на них, прихильниках ісламу, які піддавалися за колишньої влади сильним гонінням.

Позитивні зміни в Україні 15,62% опитаних вбачають у тому, що нарешті стало можливим спорудження мечетей, з'явилися недільні школи (8,66%), збільшилася кількість мусульман (6,96%), з'явилися громадські організації мусульман по всій території країни (4,24%), утвердилася справжня свобода совісті (3,23%), почалося вільне поширення ісламу (2,89%), зросло чисельність мусульман, які дотримуються вимог шариату (2,5%), стала доступною ісламська література (2,21%), реальним фактом стало відродження ісламу в Україні (1,70%). Вони відзначили також, що все більше людей приймають іслам (1,53%), постійно йде процес утворення мусульманських громад (1,53%), трохи стабілізувалася економічна ситуація в Україні (1,53%), безперешкодно виходять мусульманські газети, книги, радіопередачі (1,53%), зберігаються взаєморозуміння й терпимість між релігіями й національностями (1,36%), з'явилися ісламські духовні центри (1,19%), а також можливість вільно здійснювати релігійні обряди (1,02%) та організувати літні табори для відпочинку мусульманської молоді (1,02%). У межах одного відсотку від загальної кількості осіб, що повернули анкети, були дані також наступні відповіді про позитивні зміни в країні: країна стала набагато демократичнішою; почали обживатися у рідних краях колись виселені народи; вільним став доступ до наукових і релігійних знань; стало можливим носити хіджаб (хустину, яка прикриває голову та шию), оточуючі почали спокійніше ставитися до мусульманки у хіджабі; зростає інтерес населення до ісламу; проводяться ісламські заходи; держава повертає раніше відібрані старі мечеті; не стало перешкод у відзначанні релігійних свят; мжновладцями дозволений духовний розвиток; створені ісламські університети; в Україні з'явився шанс потрапити до Європи; потроху зростає рівень життя; з'явилося багато й гарного, і поганого; потроху зменшується рівень безробіття. Були дані також наступні відповіді на відкриті питання: традиційна культура мусульман перестала зазнавати утиску й примусу; у цілому в позитивний бік змістилася громадська думка про українських мусульман; дещо знизився ріст злочинності; збільшилася кількість викладачів ісламу; змінилася ідеологія мусульман; помітно підвищився інтерес до життя мусульман в українській інтелігенції; немусульмани поступово починають вивчати й розуміти іслам без перекручувань;

частково усе ще зберігається гласність; серед українців стало більше, ніж раніше, дуже пожадлих, злих і недобррозичливих людей; з'явилася Партія мусульман України; повернуто мечеті у Сімеїзі та інших місцях; народ потребує впевненості в майбутньому; мусульмани України тепер можуть здійснювати хадж у Мекку; повертаються на Батьківщину кримські татари; з'явилася організація "Арраїд", що допомагає хворим і сиротам; усюди звучить азан; зростає рівень культури людей, які наворачтаються до ісламу; добре, що силові органи не заарештовують тепер за те, що призиваєш людей до ісламу; Україна починає прагнути до розвитку відносин з мусульманськими країнами; у країні немає заборони на спілкування з іноземцями. У числі позитивних змін люди відзначають також наступне: появу сприятливих умов для розвитку Ісламу; відкриття центру хафізів у Криму; більше правдивої інформації в українських ЗМІ; поява повідомлень про свята мусульман по телебаченню; добре, що дотепер вдавалося уникати відкритих міжнаціональних конфліктів; з'явилася можливість для приватного бізнесу; суспільство загалом виступає проти дискримінації й порушення прав людини; зберігається певна свобода електорального вибору у виборців; помітною стала добродійна діяльність громадських мусульманських організацій; трохи активізувалася ісламська суспільна діяльність.

Разом з тим 42,78% опитаних не відповіли на запитання про позитивні зміни в Україні за роки їхнього проживання в даній країні. Ще 2,21% не бачать жодних позитивних змін. 5,09 % респондентів вважають, що ніяких позитивних змін в Україні немає. Невелика група людей (у межах одного відсотка) вважає, що реальних змін дуже мало. 1,87% думають, що зміни відбулися тільки в гірший бік. Часто респондентів вважає, що життя за останні роки стало набагато важчим, що заробітна плата є економічно й морально невиправдано низькою і постійно відстає від росту цін, вартості комунальних послуг та проїзду в транспорті. Висловлено окремі судження про те, що більша частина населення живе в дуже скрутному економічному становищі, що культурне поведінка людей знаходиться на дуже низькому рівні й навіть, що Україна повільно котиться до занепаду. 2,89% не знали, що відповісти на дане запитання, а ще 1,36% відзначили, що утрудняються на нього відповісти.

Опитування виявило також наявність окремих правових й адміністративно-управлінських проблем у здійсненні мусульманами свого права на волю совісті. На запитання "Чи достатньою мірою забезпечуються в Україні основні права й свободи для мусульман і рівність всіх релігій перед законом?" 33,28% опитаних дали позитивну відповідь. Однак 27,84% респондентів дали на нього відповідь негативну. Стільки ж утруднилися сформулювати свою думку з даного питання, а 11,04% зовсім не дали відповіді. Серед проблемних моментів були відзначені наступні: жінці в хіджабі важко влаштуватися на роботу й перебувати серед іншовіруючих співробітників; жінки довгий час не могли сфотографуватися для паспорта в головній хустині. Відзначалися труднощі з виділенням владою земельних ділянок у декількох містах для спорудження мечетей. Мусульмани зауважують, що місцеві органи влади сприяють будівництву або відновленню одних лише православних храмів, чиновники довгий час не стримували прагнення православних християн (у Криму) встановлювати свої символи в безпосередній близькості від мусульманських. Відзначалося, що ісламським організаціям дуже важко одержати ефірний час на державних радіо- і телеканалах, що мають місце випадки прямого або завуальованого тиску окремих державних органів на ісламські організації, їхніх лідерів і співробітників (наприклад, у вигляді відмови в наданні візи або ж її анулювання без пояснення причин, відмов у наданні громадянства або в одержанні статусу біженця). На соціальному самопочутті мусульман позначаються неврегульовані питання відносно відвідування працюючими особами п'ятничної молитви (у робочий час) й організації дозволеного для мусульман харчування в армії й місцях позбавлення волі, а також надання перерв під час роботи

для здійснення молитви. Висловлювалися побажання, щоб Українська держава визнавала як офіційні святкові дні свята не тільки православних, але й мусульман, щоб завершено було процес повернення культових будинків на Південному узбережжі Криму, щоб було поставлене хоча б на публічне обговорення питання про долю вакуфних земель в АРК.

На питання "Чи зазнавали Ви особисто за останні 5 років дискримінації, обмеження у своїх правах або ж несправедливого, упередженого ставлення до Вас з боку офіційних осіб і владних органів в Україні із-за того, що Ви мусульманин?" 58,74% опитаних дали негативну відповідь, підтвердивши наявність просування Української держави до норм правового суспільства. Однак 19,35% мусульман з такими випадками довелося особисто зіштовхуватися, 12,73% утруднилися дати виразну відповідь, а 9,17% не відповіли зовсім. Наявність п'ятої частини опитаних, які стикалися із труднощами у відстоюванні своїх прав як члена певної конфесійної групи, свідчить про *існування такої проблеми в державі*.

Отримані дані знайшли своє підтвердження у відповідях на запитання "Які правові проблеми, пов'язані із захистом прав мусульман в українському суспільстві, на Вашу думку, існують нині?". 8,32% респондентів не знають про існування таких проблем, 68,59% опитаних не відповіли на це запитання, 2,39% утруднилося відповісти. Однак частину проблем дослідження все ж таки виявило. Так, знову були відзначені проблема носіння хіджабу в навчальних закладах і на роботі, майже повна неможливість влаштуватися на роботу мусульманці, яка не знімає хіджаб, незахищеність релігійних прав мусульман в українській армії, відсутність у Трудовому кодексі статті, що дозволяє мусульманам одержувати час для молитви протягом трудового дня, нерозв'язаність історичної проблеми вакуфних земель в АРК. Названі були також випадки упередженого, недобррозичливого ставлення чиновників місцевого рівня до мусульман як особисто, так й у громадах; необхідність політичної реабілітації духовних осіб, репресованих у Криму в 20-40-ві роки; забезпечення законом можливості відкриття кафедр і факультетів ісламознавства у світських вищих навчальних закладах. Крім відзначених вище проблем окремими мусульманами було названо негативне ставлення до них з боку співробітників правоохоронних органів, відкриті грошові побори деякими з них, надмірна підвищена спеціальна увага до мусульман-іноземців з боку працівників силових структур („неможливо спокійно пройти вулицею”, „на кожній вулиці перевіряють”, „кожного дня забирають”); відсутність чіткого механізму оскарження на дії влади, пов'язані з тиском на окремих мусульманських лідерів і функціонерів, з опором та утисками місцевими владними органами в питаннях відкриття ісламських організацій, будівництва й функціонування мечетей й ісламських навчальних закладів, організації нових духовних управлінь, з одержанням прописки. Були також висловлені наступні пропозиції, реалізація яких покликана поліпшити справу захисту прав мусульманської меншини у країні: створити громадські правозахисні організації, комітети, інші незалежні структури, що захищають права та інтереси мусульман в українському суспільстві; домогтися допомоги з боку держави в створенні умов для нормального релігійного життя мусульман, що перебувають у місцях позбавлення волі, в організації роздільних (для чоловіків і жінок) басейнів, спортзалів, перукарень і т.п. у місцях компактного проживання мусульман, насамперед у Донецькій, Луганській, Запорізькій областях, в АРК, містах Києві й Севастополі. Мають також місце думки про можливість створення шариатських судів усередині мусульманського співтовариства; про необхідність заснування державного експертного органу з контролю за ввезенням літературою з ісламу, за в'їздом і діяльністю в країні "псевдопроповідників" від ісламу; про започаткування державної програми з боротьби проти проявів расової дискримінації в побуті

українців й при контактах мусульман з працівниками міліції. Побутує також судження про те, що мусульманина захищає тільки Аллах, а не держава.

У зв'язку із загостренням дискусії в європейських країнах про носіння хіджабу мусульманкою на роботі або під час навчання великий інтерес опитаних викликало запитання "Ваше ставлення до появи в громадському місці в Україні дівчини або мусульманки без хіджабу". Про негативне ставлення до появи їх у такому вигляді висловилося багато мусульман - 44,48% опитаних. Байдуже ставлення до цієї проблеми виявили 12,56% респондентів. Право на появу в громадських місцях жінки без хіджабу відзначили 10,02% осіб, що заповнили анкету. 19,02% з них не мають власної думки з цього питання, а 6,96% респондентів взагалі не дали відповіді. Стільки ж осіб дали свої варіанти відповідей, що відбивають їхні уточнені позиції. Так, окремі мусульмани визнають правочинність відмови дівчини від носіння хіджабу у світському соціально-культурному середовищі, вважаючи, що його складно носити в психологічному відношенні через осуд і нерозуміння колег по роботі або навчанню. Деякі гадають, що це є особистою справою людини або ж просто свідченням незміцненого іману, особистої релігійності в жінки, яка лише недавно прийняла Іслам. Дехто вважає, що це є просто проявом звичок, у яких була вихована людина. Були висловлені судження, що відмова від носіння хіджабу - це неправильне рішення, яке може викликати жаль, неприйняття й навіть роздратування й осуд.

Однак фактом стали також думки, що свідчать про настрої терпимості й співчуття до тих, хто ще не може виконувати цей важливий припис віровчення. 0,68% опитаних відзначили, що відмова від носіння хіджаба на роботі або в місці навчання - це особисте право жінки, оскільки кожна людина повинна буде сама дати відповідь за свої діяння на Землі перед Аллахом. Багато хто написали про почуття жалю, але не осуду, тому що в неї можуть бути на це серйозні причини. Тобто ставлення до цього (з погляду правовірних) повинне бути негативне, але необхідно виявляти розуміння причин явища. Адже нерідко можна почути, що в Україні небезпечно ходити в хіджабі через осуд й недобррозичливі вигуки убік дівчини, яка носить його. Тому в даних конкретних умовах можна тимчасово допустити, щоб жінка сама обрала свій шлях: "Це – на її совісті й вірі". Розуміння особистістю строгості приписів щодо носіння хіджабу сполучається у свідомості частини жінок з життєвими міркуваннями з різними обставинами. Для них досить типовим є судження: "Ставлюся до неносіння хіджаба негативно, хоча сама так ходжу через становище на роботі". Деякі висловлюють різко негативне ставлення до цього, "особливо якщо жінка від народження глибоко віруюча мусульманка". Можна ставитися з розумінням цієї ситуації, тому що "іман людини ще не настільки зміцнів, якщо ця жінка тільки недавно прийняла іслам".

Вихід із цієї ситуації більшість тих, хто залишив на сторінках анкети свої власні судження з проблеми хіджаба, бачить у терплячому вихованні, роз'ясненні, зміцненні віри жінок. Мусульмани пишуть: "Я просто намагаюся пояснити, що хіджаб є обов'язковим", "Іншаала, якщо дівчина надягне хіджаб", "Хотілося б, щоб зовнішній вигляд відповідав переконанням мусульманки". Люди думають, що "важливо не губити й при цьому вголос висловлювати надію, що жінка зрештою одягне хіджаб". Це пояснюють тим, що "всі ми із чогось починали. Головне - рухатися вперед, щоб надягти хіджаб і більше не знімати його, тому що раніше вона надягала його з недостатнім іманом". Багато чого при цьому залежить від оточуючих людей - вдома, у громаді, у недільній школі. Частина мусульман бачать свій прями́й обов'язок у тому, щоб допомогти знайомим жінкам добровільно й із глибоким усвідомленням приступити до носіння хіджаба. Вони повідомили: "Сумно бачити таких жінок, але якщо ми будемо правильно поширювати нашу релігію, їх буде більше", "Коли зустрічаю таких жінок,

почуваю неспокій і докір у душі, що погано працюю", "Ці випадки свідчать про необхідність уважного спілкування з такою жінкою, щоб спокійно роз'яснити їй все". Чимало мусульман приходять також до переконання у тому, що необхідно приступитися до заходів, спрямованих на легалізацію й при звичаювання громадської думки в Україні до публічного носіння хіджаба мусульманками, без чого буде нелегко швидко вирішити цю гостру проблему, що постала перед мусульманським співтовариством у нашій країні. Її рішення стане помітною віхою на шляху адаптації мусульман в українському суспільстві.

Стає очевидним, що поступово окреслюються контури й інших політико-правових проблем. Частина з них уже стала реальністю (уточнення юридичного статусу Меджлісу кримськотатарського народу, складність розмежування соціальної й релігійної діяльності мусульманських громадських організацій, оскільки ісламські культурні центри в Європі традиційно мають місця для молитви, протести мешканців будинків, які прилягають до мечетей, проти голосних звуків азану вранці). Інші є поки що умоглядними (можливість застосування норм шаріату й фікху у внутрішньообщинному житті, можливість легалізації партії Хизб-ут-Тахрир).

Таким чином, дані проведеного дослідження свідчать про наявність як вирішених, так і ще далеких від свого розв'язання правових й адміністративних проблем у сфері реалізації українськими мусульманами свого конституційного права на свободу релігії.

*М.Новиченко**

МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Будь-яке суспільство в сучасному цивілізованому світі може ефективно функціонувати лише за умови узгодженості взаємодії його складових. Цілком зрозуміло, що втрата такої узгодженості в певній сфері буття призводить до дисгармонії розвитку, породжує асиметрію в суспільних зв'язках, у результаті чого виникають конфлікти, які в кінцевому рахунку здатні призвести до неконтрольованих і непередбачених наслідків.

Конфлікт – це взаємодія між соціальними агентами, в якій вони ведуть боротьбу один проти одного. Ця боротьба може носити різний характер, однак сам момент зіткнення сторін, в якому вони прагнуть реалізувати свій проект бачення майбутнього, є обов'язковим для визначення того чи іншого суспільного процесу як конфлікту.

Джерелами конфліктів найчастіше вважають зіткнення інтересів. Саме через призму цього постулату розглянемо феномен релігійних конфліктів.

За своєю класифікацією вони поділяються на макроконфлікти (між народами, націями, державами) і мікроконфлікти (між соціальними і релігійними групами, окремими особами). Не зважаючи дивлячись на таке звичне і заспокійливе означення як “мікро”, як раз такі конфлікти здатні призвести до значних соціальних потрясінь, нанести шкоду особистості, церкві, суспільству, державі.

Саме такі конфлікти ми маємо на увазі, характеризуючи релігійну ситуацію в сучасній Україні. Розглядаючи їх як процес, що має цілком визначену мету, зазначимо, що вони завжди постають як засіб досягнення певного результату, де, як уже відзначалося вище, переслідуються інтереси протидіючих сторін.

Аналізуючи суть міжконфесійних та міжцерковних конфліктів в Україні, слід зупинитись і коротко охарактеризувати релігійну ситуацію в нашій державі, визначити її специфіку, показати найбільш суттєві процеси та тенденції, що

* Перший заступник Голови Держкому релігій України, к. філос.н.